

UDK:331.82.002.2(045)

Malika XASANOVA,
Qarshi davlat universiteti talabasi
E-mail: hasanovamalikaalisherqizi@gmail.com

ShDPI dotsenti Ishmurodova G.Izmuradovna taqrizi asosida

FAVQULODDA VAZIYATLARDA XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHNING ASOSIY PRINSIPLARI VA AHOLINI HIMOYALASH USULLARI

Аннотация

Mazkur maqola favqulodda vaziyatlarda xavfsizlikni ta'minlashning asosiy prinsiplari va aholini himoyalash usullari mavzusini yoritishga bag'ishlangan. Shuningdek, maqolada favqulodda vaziyatlarning kelib chiqish sabablari va asosiy turlari haqida qisman to'xtab o'tilgan. Shunday vaziyatlarda ko'rilishi kerak bo'lgan chora tadbirlar analiz qilingan.

Kalit so'zlar: Boshgidrometereologiya, fuqaro muhofazasi, ma'naviy boyliklar, Kommunal xizmat, geologik sharoiti, ma'naviy qadriyatlar, tabiiy ofat, prognoz qilish.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ В ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЯХ И МЕТОДЫ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация

Данная статья посвящена освещению основных принципов обеспечения безопасности в чрезвычайных ситуациях и методов защиты населения. Также в статье частично рассмотрены причины и основные виды чрезвычайных ситуаций. Проанализированы меры, которые следует предпринять в таких ситуациях.

Ключевые слова: Общая гидрометеорология, гражданская защита, духовные ресурсы, коммунальное хозяйство, геологические условия, духовные ценности, стихийные бедствия, прогнозирование.

BASIC PRINCIPLES OF ENSURING SECURITY IN EMERGENCY SITUATIONS AND METHODS OF PROTECTING THE POPULATION

Annotation

This article is devoted to the coverage of the main principles of security in emergency situations and methods of protecting the population. Also, the article partially discusses the causes and main types of emergency situations. Measures to be taken in such situations have been analyzed.

Key words: General hydrometeorology, civil protection, spiritual resources, Communal service, geological conditions, spiritual values, natural disaster, forecasting.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida inson hayotiga xavf soluvchi omillar ham ko'payib bormoqda. Bunday xavflardan himoyalash va oldini olish uchun fuqarolar yetarli bilim va ko'nikmaga ega bo'lishlari zarur. Respublikamiz hukumati bunga alohida e'tibor bermoqta, xususan o'rta – maxsus ta'lim tizimida Hayot faoliyati xavfsizligi fani o'qitilmoqda.

Ta'lim jarayonining barcha sohalarida ham keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatda qabul qilingan Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, Ta'lim to'g'risidagi qonunlar asosida ta'lim sohasida katta yutuqlarga erishilmoqda. Ta'lim mazmuni tubdan ijobiy o'zgarishga yuz tutmoqda. Barcha ta'lim tizimida eng zamonaviy o'qitish vositalaridan foydalanilmoqda. Ishlab chiqarish eng qudratli, zamonaviy ishlab chiqarish vositalari bilan qurollantirilmoqda. Ijtimoiy hayot tarzi faollashmoqda. Mamlakatda qabul qilingan «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi», «Ta'lim to'g'risida»gi qonun ta'lim tizimi mazmunini tubdan o'zgartirib yubordi. Jumladan o'rta maxsus ta'lim o'quv rejalariga zamon va hayot talablaridan kelib chiqib katta o'zgartirishlar kiritildi.

Endilikda tayyorlanayotgan yosh mutaxassislariga har bir sohada chuqur va keng qamrovli ma'lumot berish, ularga berilgan bilim ishlab chiqarishda va jamiyatda o'z aksini va dolzarbligini yo'qotmaydigan bo'lishiga va ularning bilim darajalari dunyo ta'lim standartlari qo'ygan talabga javob berishiga asosiy ahamiyat qaratilmoqda.

Zamonaviy hayotdagi ishlab chiqarish samaradorligini yetuk kadrlarsiz tasavvur etish mumkin emas. Har sohada inson omili, uning qadr-qimmatini birinchi o'ringa qo'yilib ish tashkil etilgan joyda yutuqlar barqaror bo'lishi shubhasiz. Inson tug'ilishi bilan yashash, erkinlik va baxtga intilish huquqiga ega bo'ladi. Inson o'zining yashash, dam olish, sog'ligi haqida qayg'urish, qulay atrofmuhit, xavfsizlik va gigiyena talablariga javob beradigan mehnat sharoitida ishlashga bo'lgan huquqlarini hayot faoliyati jarayonida amalga oshiradi. Uning bu huquqlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida kafolatlangan.

Asosiy qism. Bilamizki, favqulodda vaziyatlar ularning vujudga kelish sabablariga (manbalariga) ko'ra tasnif qilinadi va ular ushbu vaziyatlarda zarar ko'rgan odamlar soniga, moddiy zararlar miqdoriga va ko'lamlariga (hududlar chegaralariga) qarab lokal, mahalliy, respublika va transchegara turlariga bo'linadi. Favqulodda vaziyatlar davlat tizimiga kiruvchi Boshgidrometereologiya, Sanitariya-epidemiologiya markazi, Seysmologiya instituti, Davlat geologik xavfli hodisalarni kuzatish markazi va boshqa idora va tashkilotlar kundalik faoliyati, favqulodda vaziyatlarni tadqiq qilish, bashoratlash ishlariga yo'naltirilganligi alohida ahamiyatga ega. Respublikamiz hududida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan turli xususiyatli favqulodda vaziyatlarni oldini olish va zarar keltiruvchi omillarini imkon darajasida kamaytirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish va amaliyotga qo'llash nihoyatda muhimdir. Bunday chora-tadbirlarni amalga oshirish esa asosan barcha hududiy va funksional quyi

tizimi ami tayyorgarlik darajasi, kuch va vositalar bilan to'liq ta'minlashiga va o'zaro yakdillik bilan hamkorlik qilishiga bog'liq. Bular esa O'zbekiston Respublikasini favqulodda vaziyatlarda, ularning oldini olish davlat tizimi va shu tizim tarkibidagi barcha muassasa va tashkilotlarning faoliyat ko'rsatish darajasi bilan belgilanadi.

Davlat tizimi tuzilishi, undagi jalb etilishi rejalashtirilgan kuch va vositalar bo'yicha boshqa davlatlarda tuzilgan fuqaro muhofazasi sohasidagi xizmat tizimlaridan ajralib tursa ham, lekin har bir fuqaro hayoti xavfsizligini ta'minlash, moddiy va ma'naviy boyliklarni saqlab qolishda muhim vazifalarni bajarishda alohida o'ringa ega. Respublikada favqulodda vaziyatlarda aholini muhofaza qilish O'zbekiston Respublikasi «Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida»gi qonunda quyidagicha o'z aksini topgan: 4-modda. Favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning asosiy prinsiplari Aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat: insonparvarlik, inson hayoti va sog'lig'ining ustuvorligi; oshkorlik; axborotning o'z vaqtida berilishi va ishonchli bo'lishi; favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish choralarning oldindan ko'rilishi.

Turli holatlardagi favqulodda vaziyatlarda xavfsizlikni qonun asosida ta'minlash va oldini olish tadbirlari quyidagilardan iborat:

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga muvofiq: "O'zbekiston Havo Yo'llari" milliy aviakompaniyasiga va unga qarashli, "Halokat - qutqaruv va qidiruv xizmati", "Aviatsiya texnikasidan halokatsiz foydalanish va parvozlar xavfsizligi bo'yicha tadbirlarni tashkil etish va amalga oshirish" vazifalari;

"O'zbekiston temir yo'llari" davlat aksiyadorlik kompaniyasiga "Temir yo'l transporti vositalaridan halokatsiz foydalanish, tashish chog'ida portlovchi, yong'in xavfi bo'lgan yuklar va KTZM xavfsizligini ta'minlash tadbirlarini tashkil etish va amalga oshirish" vazifalari;

Davlat avtomobil nazorati organiga "Yo'l transport xavfsizligini ta'minlash xizmatiga rahbarlik qilish" vazifasi;

"O'zbekiston Respublikasi Sanoatda va konchilikda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat qo'mitasi"ga, "kon, ruda, kimyoviy, neft va gaz qazish hamda qayta ishlash sanoati va "Toshmetroqurilish" obyektlarida ishlarni olib borishning ahvoli va xavfsizligi ustidan davlat nazoratiga rahbarlik qilish" ishlari;

«Neft va Gaz» milliy korporatsiyasiga "ishlab chiqarish va texnologik jarayonning yuqori xavfliligini o'ziga xosliklari bilan bog'liq bo'lgan halokatlar va halokatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish bo'yicha tadbirlarni tashkil etish va amalga oshirish" hamda "idoraga qarashli obyektlarda halokatlarning kelib chiqishi ehtimollarini va oqibatlarini bashoratlash, tarmoqlarning birlashmalari va obyektlarida favqulodda vaziyatlar chog'ida ishlarning barqarorligini oshirish" vazifalari;

Energetika va elektrlashtirish vazirligiga "energetika tizimiga kiruvchi barcha obyektlardan halokatsiz foydalanishga oid tadbirlar majmuini tashkil etish va amalga oshirish hamda kommunal xizmat ko'rsatish vazirligi va mahalliy hokimiyat organlari bilan birgalikda iste'molchilarni hamda birinchi navbatda, favqulodda vaziyatlar hududlaridagi hayotiy ta'minot obyektlarini elektr quvvati bilan uzluksiz ta'minlash tadbirlarini ishlab chiqish va amalga oshirish" vazifalari;

Kommunal xizmat ko'rsatish vazirligi, mahalliy hokimiyat organlari bilan birgalikda iste'molchilarni hamda, birinchi navbatda, favqulodda vaziyat hududlaridagi hayotiy ta'minot obyektlariga xizmat qiluvchi muhandislik himoya

qilish xizmatini uzluksiz ish faoliyatini ta'minlash tadbirlarini ishlab chiqish va amalga oshirish vazifalari yuklatiladi.

Atrof - muhitni, jarayonlarni bir va undan ortiq qismlarini avvaldan tayyorlangan dastur asosida biror maqsadda vaqt bo'yicha uzluksiz kuzatib borishni monitoring deb nomlanadi. Monitoring bu biosferaga inson faoliyati ta'siri natijasida bo'ladigan o'zgarishlarni ajratib olish imkonini beruvchi kuzatuv tizimidir. Bunday tizimni atrof - muhitda bo'ladigan antropogen o'zgarishlar monitoringi deb atalib, tabiatda inson faoliyati bilan bog'liq tabiiy o'zgarishlarni kuzatuv tizimi esa tabiiy o'zgarishlar monitoringi deb ataladi. Ya'ni monitoring mavjud axborotlardan foydalanib atrof-muhitda bo'ladigan antropogen effektlarni ajratib olish imkoniyatini beruvchi tizimlar guruhiga kiradi. Favqulodda vaziyatlar monitoringi, atrof - muhitni, obyektlarini kuzatuvchi va nazorat qiluvchi mavjud tizimlarning bir qismi bo'lib ularning tajribalaridan axborot uzatish tizimidan va axborotlarni qayta ishlash markazlaridan foydalanilgan holda olib boriladi. Ya'ni favqulodda vaziyatlar monitoringi, atrof-muhit monitoringi (havo ifloslanishi monitoringi, biologik monitoring, kompleks monitoring), yer usti va yer osti suvlari monitoringi (yer osti suvlarini ifloslanishi monitoringi, suvlarni miqdori va sifati monitoringi), litomonitoring (tuproq qatlarni va uning sifatini o'zgarishi monitoringi, sug'orish ishlari natijasida ekologik muhitni o'zgarishi monitoringi, shahar hududlarida yer osti suvlarini o'zgarishi monitoringi, tog' surilmalari monitoringi), seysmonitoring, qor ko'chkilari monitoringlari asosida olib boriladi. Favqulodda vaziyatlar tasnifiga asosan favqulodda vaziyatlar monitoringi tabiiy va texnogen tushdagi favqulodda vaziyatlar monitoringlardan tashkil topadi.

Aholini favqulodda tabiiy va texnogen halokatlar va vaziyatlarda himoya qilish - Fuqaro Muhofazasining asosiy vazifasi hisoblanadi. Himoyalarni chora-tadbirlari oldindan tuzilgan reja asosida tinchlik vaqtida o'tkazilishi shart va zarur. Himoya vositalarining hajmi va xarakteri alohida rayonlarning va xalq xo'jaligi obyektlarining konkret xususiyati e'tiborga olingan taqdirda belgilanadi. Bunda radioaktiv, kimyoviy, bakteriologik (biologik) va boshqa texnogen va ekologik holatlar hamda zararlovchi zamonaviy vositalar natijasida vujudga keladigan sharoitlarni ham e'tiborga olish lozim.

Yong'in, epidemiyaga va sanitariya gigiyenaga qarshi chora-tadbirlarni o'tkazish, qishloq xo'jalik obyektlarida ishlash rejimi (tartib-qoidalari)ga rioya qilish, aholini, radioaktiv, kimyoviy, bakteriologik moddalar bilan zaharlangan hududlar haqida ogohlantirish, zararlanish o'chog'ida qutqaruv hamda shoshilinch halokat-tiklash ishlarni amalga oshirish, odamlarni sanitariya qarovidan o'tkazish; hududlar, inshootlar, texnikalar, kiyim-kechaklar, poyafzal va oziq-ovqatlar radioaktiv moddalar, zaharli moddalar va biologik vositalar bilan zaharlangan hollarda ularga tegishli ishlov berib zararsizlantirish kerak[4].

Xulosa. Xulosa qilib shuni ta'kidlash joizki, vatanimiz hududlarida tabiiy ofatlarning ko'proq uchrab turishi uning tabiiy tuzilishi bilan bog'liqdir. Har bir tabiiy ofat sodir bo'lish joyi, sababi, ko'lami, u bilan bog'liq bo'lgan moddiy zarar va boshqa xususiyatlari bilan ajralib turadi. Hozirgi vaqtning eng muhim vazifalaridan biri tabiiy ofatlarni hosil bo'lishi va rivojlanishini prognoz qilish, oldindan davlat organlari va aholini yaqinlashib kelayotgan ofatdan ogoh etishdan iboratdir. O'zbekistonning iqlimi, tabiiy tuzilishi, tabiiy - geologik sharoiti, ishlab chiqarish tarmoqlarining joylashuvi o'ziga xos turli favqulodda vaziyatlar yuzaga kelishi va tarqalishiga sabab bo'ladi. Buni inobatga olgan Vazirlar Mahkamasi mazkur masala bilan maxsus shug'ullanuvchi organ, Respublika Favqulodda vaziyatlar vazirligini tashkil etdi (1996-yil). Uning asosiy vazifasi: favqulodda vaziyatlarni oldini olish, ro'y bergan taqdirda bartaraf etish, inson hayoti va salomatligini, moddiy va ma'naviy qadriyatlarini muhofaza

qilish, favqulodda vaziyatlar oqibatlarini tugatish hamda zararlarini kamaytirish sohasida davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishdan iboratdir.

Inson hayot faoliyati jarayonida nafaqat tabiiy muhit bilan balki, ijtimoiy muhit deb ataluvchi odamlar ommasi

bilan ham uzluksiz aloqada bo'ladi. Insonni ijtimoiy muhit bilan aloqasi tug'ilishni davom ettirishda, bilim va tajribalar almashishda, ma'naviy ehtiyojlarini qondirishda, intellektual qobiliyatlarni oshirishda foydalaniladi va shakllanadi.

ADABIYOTLAR

1. Razzoqov H.X., Mamasov Sh.A. hayot faoliyati xavfsizligi. Toshkent – 2019
2. Phil Hughes and Ed Ferrett. Introduction to health and safety at work ISBN: 978-0-08-097070-7 Fifth edition 2011.
3. Habibullayev I.H., Nurxo'jayev A.Q. va boshq. Favqulodda vaziyatlar va muhofaza tadbirlari. - T.: «Universitet», 2001,263 b.
4. Yormatov G'.Yo. va boshqalar. Hayot faoliyati xavfsizligi. –T.: “Aloqachi”, 2009 yil. – 348 b.
5. Tojiev M. X., Nigmatov I., Ilxomov M. X. «Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi» O'quv qo'llanma. –T.: “Iqtisod-moliya”, 2005. -195 b.
6. G'oyi'ov H.E. Hayot faoliyati xavfsizligi.–T.:“Yangi asr avlodi”, 2007 yil–264 b.
7. Qudratov A. va b.. "Hayotiy faoliyat xavfsizligi". Mahruza kursi. “Aloqachi” -T.: 2005. -355 b.
8. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tononidan 2012 yil 26 – dekabrda 507 – sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan “Hayot faoliyati xavfsizligi” fanidan o'quv dastur.
9. Rasuleva M.A., Yuldoshev O.R. Videoterminallardagi xavfsizlik muammolari. -T.: 2004.
10. www. Ziyonet.uz